

gångspunkten genom att ge staten exklusiv rätt och orsak till förändringar i förfoganderätterna, och därmed gömma undan de sociala och ekonomiska förändringar som ännu ej eller p g a politisk ovilja ej har kodifierats i lagen. Vidare förmedlar de också i citatet ovan ett märkligt intryck av att det skulle finnas en oändlig uppsättning förfoganderätter, vilka sedan staten gör ändliga genom att begränsa dem.

Det produktiva med ett sådant begrepp kommer att visas senare. Där kommer jag inte att likt Berle & Means förväna mig över aktieägarens frånvaro. Snarare kommer aktieägarens närvaro att väcka en undran och förvåning. Med ett rättspositivistiskt ägandebegrepp blir därmed frågorna mindre av typen där begränsningen av en antagen äganderätt är ett problem, utan mer av den typen där uppsättningen förfoganderätter utgör problemet.

2.4 Problemet förklarar 2. Kontrollbegreppet utvidgas

Genomgående i historiken har varit frågan om vem som kontrollerade bolagen. Mindre genomgående har betydelsen av kontrollbegreppet framställts. Vi har ju inte blivit tillfredsställda av t ex Berle & Means' påstående att det aktiva ägandet består i förmågan att kontrollera bolagets kapital, vilket manifesteras i möjligheten att förändra styrelsens sammansättning. Att "kontroll" lämnas odefinierat eller ospecificerat är direkt pinsamt för verk som behandlar ägande och kontroll. Låt mig därför försöka mildra pinsamheten genom att lista olika kontrolltyper.

I vårt vardagsspråk kan kontroll ha två betydelser, en snäv betydelse där man kontrollerar att någon gör rätt, och en vid betydelse där man kontrollerar situationen. Den snäva betydelsen innebär övervakning, utvärdering och eventuellt återföring. Den vida betydelsen innebär hänskelse där den snäva kontrollbetydelsen ingår — likt det engelska control. En enkel bild av denna ordförbistring kan ges genom exemplet bilkörning. Man övervakar hastigheten med hastighetsmätaren. Man styr bilen med hjälp av ratten. Och man kontrollerar bilen med hjälp av hastighetsmätare, ratt, gaspedal och vindrutetorkare. För att ta sig från en punkt A till en punkt B är det inte tillräckligt att övervaka hastigheten med hjälp av hastighetsmätaren. Man kommer inte heller så långt om man bara siter och rattar. Det krävs att man kan kontrollera bilen.

Det är emellertid inte bilar det handlar om här utan aktiebolag, och mer specifikt överföringen av krav mellan aktieägaren och aktiebolagets ledare. Med kontroll avses därför begränsning av handling i syfte att uppnå ett mål.¹ Utifrån denna precisering av kontroll till begränsning av handling kan vi övergå till de kontrolltyper som olika forskare lämnat som bidrag. Om vi börjar med vävaren som tog sig en lärning, så utövade han en *handlingskontroll* genom att direkt observera och korrigera lärlingen. Förutsättningen för att vävaren skulle kunna göra detta var att vävaren visste vad som skulle göras och hur det skulle göras. Termen handlingskontroll är Larssons (1985:199) översättning av Ouchis (1978:174) "behavior control", vilken i sin tur refererar till March & Simons organisationsbok. Samma referens har Perrow (1972/1979:150), men ger typen namnet "direkt kontroll". Med referens till Child (1973) döper Edström & Galbraith (1977:250) typen till "the centralizing strategy of control". Med tanke på dessa auktoriteter kan vi anse att handlingskontrollen existerar som en kontrolltyp, oavsett vad vävaren gör. Tilläggas kan att Clegg (1981:550) benämner handlingskontrollen "simple control", vilken den onekligen är, med tanke på vad som komma skall. Ty nu expanderar vävaren genom ny teknologi och fler anställda. Han inför den nästan självgående vävstolen, och introducerar därmed en *teknisk kontroll* (Clegg 1981:550), där reglerna för handlingen inte bärs av vävaren eller lärlingen, utan är inmanenta i maskinen (Perrow 1972/1979:23). Den relativa frånvaron av auktoriteter när det gäller denna kontrolltyp ställer emellertid ifråga om vävarens vävstol finns.² Bortsett detta växer nu vävarens företag och han inför en administration som kontrolleras genom *byråkratisk kontroll*, och då främst genom planer, förutbestämda procedurer, arbetsstandardisering genom regler och direktiv, samt specialisering (Perrow 1972/1979:151). En variant på termen återfinns hos Edström

1 Kontroll och styrning är två termer som begreppslikt är svåra att skilja på. Detta uppmärksammar Larsson (1989:6) och kommenterar det som följer: "Styrning bör emellertid reserveras för de renodlat handlingsstimulerande eller proaktiva aktiviteterna i organisationen istället för att överlappa delar av den reaktiva, övervakande kontrollen." Koordinationen är till skillnad från kontrollens handlingsbegränsning och styrningens handlingsstimulans, en fråga om handlingsanpassning. Men likt styrning är det svårt att mer exakt finna distinktionerna mellan dessa begrepp.

2 Peterson (1984) erkänner förvisso vävstolen, men benämner den som det som jag senare skall kalla byråkratisk kontroll. För min del anser jag att man skall skilja på byråkratin och maskinen, om inte för annat så p g a de skilda frhetsgrader som de två teknologierna uppvisar.

& Galbraith (1977:250) som, återopandas Child igen, kallar kontroll-typen för "the bureaucratic strategy of control".

Vävaren expanderar emellertid vidare, och har nu blivit så rik att han hyr in en konsult som betonar vikten av kultur och subkultur. Detta får vår vävare att inse vikten av teknisk kontroll, ty den var ju inte enbart opersonlig, utan den dölde ju också kontrollmomentet relativt handlingskontrollen. Han erinrar sig också den byråkratiska kontrollen som ju verkade ersätta maskinen med organisationen. Men detta sökande efter immanens, d v s internaliserade regler och värden, kan ju inte kallas teknisk kontroll eller byråkratisk kontroll, ty den handlar ju ändå dock om människor. Eit annat skäl till att undvika dylik benämning är att denna kontrolltyp inte rör handlingen så direkt som teknisk och byråkratisk kontroll gör, utan den rör handlingens utförare och genomförs före handlingen, d v s den hindrar handling. Larsson (1985:199) benämner denna kontrolltyp för "urvalskontroll". Edström & Galbraith kallar det *kontroll genom socialisering*, och fann kontrolltypen i multinationella bolag. De multinationella bolagen överförde ledare mellan olika länder i syfte att inte enbart erhålla nätverks-kunskap, d v s kontakter och sannolikheter för att dessa skulle utnyttjas, utan även för att erhålla identifikation och lojalitet gentemot bolaget genom ledarnas konfrontation med olika kulturer.¹

Med sin nyvunna rikedom vill vävaren hänga med den nya tidens mode, alternativt göra investering för framtiden. Han uppträdd där för en forskningsavdelning med några vävstols- och dataingenjörer. Deras professionalism noterar han som socialisationskontroll, men är inte tillfreds med denna enda kontrolltyp. Tidigare hade han introducerat *resultatkontrollen* som mätte och värderade konsekvensen av väveriets handlingar, d v s antalet producerade mattor och deras kvalitet. Skälet till att denna kontrolltyp introducerades var att målet för väveriets verksamhet till viss del var möjlig att kvantifiera, samt att vävaren inte hade tid att gå omkring i väveriet för att värdera och korrigera handlingarna. Till detta kan läggas misstanken att han sannolikt inte längre förstod vad som skede i väveriet. Ouchi (1978:174) intygar att kontrolltypen existerar genom att benämna den "output control". Men någon resultatkontroll är inte möjlig på forskningsavdelningen. Detta beror mindre på att dess mål måhända endast är existens, utan mer på g a

¹ Denna strategi är så tydlig att den gets populära namn som t ex Essofifiering.

att dess eventuella resultat inte kan mätas och värderas på kort sikt. Vävaren minns då sjukhuset där omsorgens effektivitet och produktivitet var svår att mäta, men där läkarnas och sjuksköterskornas legitimering var en extrem socialisationskontroll, samt där budgeten användes avdelningar resurser av olika slag. Det sistnämnda kallar vävaren och Peterson (1984:578) för *insatskontroll* (input control) och menar därmed en begränsning av storleken, användningen och i viss mån flödet av resurser till forskningsavdelningen. Vävaren avslutade analogin genom att minnas att de överordnade inte sprang benen av sig för att informera sig om hur vården utfördes eller hur väl den utfördes. De överlät en del av den informationsgenereringen till patienterna och deras besökare. Vår vävare avskaffar således kvalitetskontrollen på väveriet och låter matkonsumenterna generera den kvalitativa delen av informationen som ingår i vävarens resultatkontroll. Vävaren tar måhända en anseenderisk, men sparar pengar. Denna externalisering av informationsgenerering kallar Peterson (1984:581) för miljökontroll (environment control).

Därvid har vår vävare avslutat sina introduktioner av olika kontroll-typer. Nu skall kontrolltyperna sammanställas i figurer.

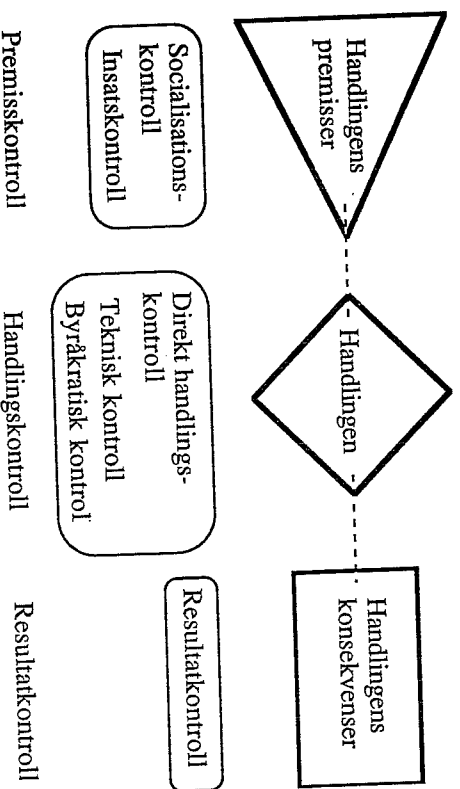
Nedanstående figur 3 diskriminerar vävarens kontrolltyper utifrån vid vilken tidpunkt relativt handlingen som kontrollen verkar.

Av bilden¹ framkommer att socialisationskontrollen och insatskontrollen föregriper handlingen genom att utgöra handlingens premisser. Dessa kontrolltyper samlas under termen premiskontroll². Den direkta handlingskontrollen, den tekniska och byråkratiska kontrollen föreskriver i olika hög grad handlingen och tillhör därför mer handlingens tidpunkt. Dessa samlas, något bryskt, under termen handlingskontroll. Resultatkontrollen relaterar handlingens konsekvens till målet för handlingen, d v s dess resultat, och producerar eller förhindrar

¹ För en liknande bild, se Larsson 1985:206. Hans genomgång är emellertid betydligt mer teoretiskt detaljerad och uttömmande. Här finns det inte skäl att förfång försöka kopiera Larssons utmärkta genomgång. Se även Litterer (1965/1973:529f) för en liknande tidlig uppdelning.

² Noteras kan att institutioner, som socialt ärvda former som utgör bestämmingar av handlingsutrymme, kan infogas i klassen av premiskontroll. Det är emellertid skillnad mellan institutionens kontroll och de kontrolltyper som institutionerna innehåller. Detta diskuteras i nästa kapitel avsnitt: "Institution som ordning", samt i ett avslutande avsnitt i kapitlet "Sfärens kvalitativa definition".

handling genom incitament. Termen för detta blir självklart resultatkontroll.

Figur 3. Diskriminering av kontrolltyper utifrån tid.

De olika kontrolltyperna kan vidare diskrimineras utifrån den grad av kunskap om handlingen som kontrollen förutsätter, samt möjligheten att mäta handlingens måluppfyllelse. Nedanstående figur 4 anger en sådan diskriminering.

		Kontrollörens kunskap om handlingen	
		låg	hög
Måluppfyllelse	ej mätbar	premisskontroll	handlingskontroll
	mätbar	resultatkontroll	handlingskontroll/ resultatkontroll

Figur 4. Diskriminering av kontrolltyper utifrån kunskap och mätbarhet!

1 Figuren är hämtad från Uuchi 1979:843. Dock är premisskontrollen en bredare kategori än Uuchis "Ritual and Ceremony, 'Clan' Control". Tilläggs kan att Uuchi för sin del torde vara kraftigt påverkad av Thompson (1967/1988:169)

När kontrollörens kunskap om den rätta handlingen är tillräckligt stor kan kontrollören själv utföra den eller övervaka andra som utför handlingen åt honom. Vävarens kontroll av lärningens görande är ett exempel på en sådan handlingskontroll. Ett annat exempel på handlingskontroll är den byråkratiska kontrollen på lagret där inköparen köper in garn av en leverantör när lagernivån understiger beställningsnivån. Eftersom inköparens uppgift är att hålla lagret med en viss mängd garn kan hans måluppfyllelse mätas. Det finns därför vissa möjligheter att ta bort handlingskontrollens beställningsnivå, till förmån för en kvantifierad målformulering. I lärningens fall kan det emellertid vara så att matan riskerar bli mindre hållbar om den inte utsätts för en riktig behandling. Svårigheten att mäta mattans hållbarhet, d v s resultatet av handlingen, gör att lärningens handlingar inte kan kontrolleras med resultatkontroll — försåvitt man inte använder miljökontrollens informationsgenerering.

När kontrollörens kunskap om den bästa handlingen är liten p g a komplexa situationer eller ointresse från kontrollörens sida kan antingen premiss- eller resultatkontroll nyttjas. När måluppfyllelsen inte låter sig enkelt mätas, som t ex i forskningsavdelningen, är premisskontroll en möjlig kontrolltyp. När den låter sig mätas, som t ex i de fall då vävarens agerande i sitt bolag kapitaliseras genom en effektiv aktie-marknad, då är vävaren själv underkastad resultatkontroll.

Blickar vi nu tillbaka på historiken finner vi att de presenterade inläggens kontrolltyp var den direkta handlingskontrollen. Både Smith och Marx ansåg att den direkta inblandningen, d v s handlingens kunskap, var förutsättningen för ett icke-slösande. Den som inte handlade kunde inte övervaka den handlande förvaltaren. Detta synes vara identiskt med Berle & Means och deras angivande av styrelsen som det aktiva ägandets locus. Det är i handlingen som kontrollen finns, inte före handlingen, ty de uppmärksammar varken organisationen eller det spekulativa sociala, eller efter handlingen, ty det verkar som Berle & Means gör resultatkontrollen beroende av handlingskontrollen så till den milda grad att resultatkontrollen hart när saknar kontrollfunktion. Galbraith avslutar helt till detta genom att kombinativfunktionen inte kan bysas av en mänskliga, d v s att okunskapen omöjliggör kontroll. Inte ens den byråkratiska specialiseringen är möjlig, trots arbetsdelningens